

ՄԱՐՏԻՆ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Եվրասիա միջազգային համալսարանի իրավագիտության ամբիոնի դասախոս, նույն ամբիոնի հայցորդ

**ՊԱՌԼԱՄԵՆՏԱՐԻԶՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՓՈՐՁԸ
(Զարուհակություն)**

Եվրոպայում, Լուսավորության դարաշրջանում սկսվեց պառլամենտարիզմի սկզբունքների տեսական իմաստավորումը: Այսպես, Անգլիայում Ջոն Լոքը իր «Երկու տրակտատ կառավարման մասին» աշխատությունում ընդգծում է. «... ժողովուրդը գտավ, որ իր սեփականության անվտանգությունը ապահովված չէ ... և որ ինքը չի կարող օգտվել, ոչ անվտանգությունից, ոչ հանգստից, և ոչ էլ կարող է համարել, թե ապրում է քաղաքացիական հասարակությունում, այնքան ժամանակ, քանի դեռ օրենսդրական իշխանությունը չի հանձնվել կոլեկտիվ մարմնի տնօրինությանը, անկախ այն բանից, թե ինչպես կկոչվի այն՝ սենատ, խորհրդարան, թե մի այլ կերպ»: Անգլիական խորհրդարանական համակարգին դրական գնահատական է տվել Ֆրանսիացի մեծ մտածող Վոլտերը «Փիլիսոփայական նամակներ Անգլիայի մասին» գրքում: Իշխանությունների տարանջատման տեսությունը առավել ամբողջական տեսքով ձևակերպեց Շարլ-Լուի Մոնտեսքյոն, որի կարծիքով օրենսդիր իշխանությունը պետք է իրականացվի ժողովրդի կողմից իր ներկայացուցիչների միջոցով: Միաժամանակ, Ֆրանսիացի մեկ այլ ականավոր գրող Ժան-ժակ Ռուսոն, ըստ էության հերքում էր իշխանության ներկայացուցչական ձևը, պնդելով որ ժողովրդին կարող է ներկայացնել միայն հենց ինքը՝ ժողովուրդը¹:

XVIII դարի սկզբին Հյուսիսային Ամերիկայում ձևավորված բրիտանական գաղութի պայքարը մետրոպոլիայի դեմ հանգեցրեց կառավարման հանրապետական ձև ունեցող նոր պետության՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների առաջացմանը: 1787թ. մշակվեց ԱՄՆ-ում մինչ օրս գործող Սահմանադրությունը, որում իրա-

կանություն դարձան Մոնտեսքյոյի՝ իշխանության տարանջատման գաղափարները: Դաշնային մակարդակով օրենսդրական մարմին դարձավ երկպալատանի Կոնգրեսը, որի ստորին՝ Ներկայացուցիչների պալատը ընտրվում է երկու տարով (ներկայացուցիչների քանակը յուրաքանչյուր նահանգից որոշվում է դրա բնակչության թվից ելնելով): Վերին պալատում՝ Սենատում բոլոր նահանգները ներկայացված են հավասար թվով ներկայացուցիչներով (երկուական սենատոր յուրաքանչյուր նահանգից, որոնք ընտրվում են վեց տարի ժամկետով): Մինչև 1913թ. սենատորներն ընտրվում էին նահանգների օրենսդիր մարմինների կողմից, սակայն հետագայում նրանք սկսեցին ընտրվել ուղղակի քվեարկությամբ: Օրենսդիր իշխանության կազմակերպման այս սկզբունքը հետագայում լայն տարածում գտավ բազմաթիվ դաշնային պետություններում, որտեղ խորհրդարանի ստորին պալատը ներկայացնում է ամբողջ բնակչությանը, իսկ վերին պալատը՝ դաշնության սուբյեկտներին: Ընդհանուր առմամբ, ամերիկյան խորհրդարանական համակարգը էական առաջընթաց քայլ է անգլիականի համեմատությամբ. հետագայում այն մեծ ազդեցություն ունեցավ հատկապես Լատինական Ամերիկայում պառլամենտարիզմի զարգացման վրա:

Համաշխարհային պատմության համար վիթխարի նշանակություն ունեցան XVIII դարի վերջին տեղի ունեցած ցնցումային իրադարձությունները Ֆրանսիայում, որն այդ դարաշրջանում Եվրոպայի առաջատարն էր: Կարճ հատվածում երկրում տեղի ունեցավ ֆեոդալական հասարակարգի տապալում, զուգահեռաբար ընթանում էին իշխանության և հասարա-

● ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ № 115 2020

¹ Стн Парламенты: сравнительное исследование структуры и деятельности представительных учреждений 55 стран мира/ пер. с англ. М.: Прогресс, 1967, 423-431 с.:

կության կազմակերպման նոր ձևերի որոնումները և մշակումները:

Ներկայացուցչական մարմիններն անընդհատ հեղափոխական գործընթացների կենտրոնում էին: Հեղափոխության անմիջական ազդակ հանդիսացավ Լյուդովիկոս XVI-ի կառավարության որոշումը Գլխավոր շտատներ (այսինքն՝ դասային ներկայացուցիչներին) հրավիրելու վերաբերյալ, որի նպատակը ֆինանսական ճգնաժամից դուրսբերելն էր: Պատգամավորների ընտրություններն անցնում էին բնակչության քաղաքական ակտիվության վիթխարի բռնկման պայմաններում, որը պահանջում էր լայնածավալ սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական բարեփոխումներ: 1789թ. մայիսի 5-ին բացված Գլխավոր շտատներում քանակական առավելությունը ընդդիմադիր երրորդ դասի պատգամավորների կողմն էր (578 մարդ), որոնց հարում էր նաև ազնվականության պատգամավորների մի մասը (90-ը 270-ից): Ավանդության համաձայն տարբեր դասերի նիստերն անցկացվում էին առանձին-առանձին, և դրանց ներկայացված հարցերի քննարկման ժամանակ յուրաքանչյուր դաս ուներ մեկ ձայնի իրավունք: Սակայն հունիսի 17-ին պատգամավորները մերժեցին դասային սկզբունքը և իրենց հռչակեցին *Ազգային ժողով*, այսինքն՝ դասային բաժանումից զուրկ մարմին, որպես Ֆրանսիայի ամբողջ ժողովրդի ներկայացուցիչ, որը հավակնում էր գերագույն իշխանությանը: Հանդիպելով թագավորի պասիվ դիմադրությանը, հունիսի 20-ին նրանք հանդիսավոր երդվեցին չլուծարվել այնքան ժամանակ, քանի դեռ չի մշակվել սահմանադրությունը: Հուլիսի 9-ին պատգամավորներն իրենց հռչակեցին *Հիմնադիր (սահմանադրական) ազգային ժողով*:

1789թ. օգոստոսի 26-ին Հիմնադիր ժողովն ընդունեց *Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագիրը*² ապագա սահմանադրության ներածությունը (պրեամբուլան): Այս փաստաթղթում հստակ ձևակերպվեցին անձի հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները, ինչպես նաև հռչակվեց ժողովրդական ինք-

նիշխանության սկզբունքը: Այս հռչակագիրը դեռ երկար ժամանակ օրինակ էր ծառայելու աշխարհի շատ երկրների սահմանադրությունների համար: Ֆրանսիայում այն մինչև օրս էլ սահմանադրական օրենսդրության անքակտելի մասն է կազմում²:

1789-1791թթ. Հիմնադիր ժողովը մի շարք բարեփոխումներ իրականացրեց Հռչակագրի ոգով և նախապատրաստեց սահմանադրության տեքստը, որով նախատեսվում էր անցում կատարել դեպի սահմանադրական (դուալիստական) միապետություն, համաձայն որի գործադիր իշխանությունը մնում էր թագավորի ձեռքում, իսկ օրենսդիրը անցնում էր միապալատ խորհրդարանին՝ *Օրենսդիր կորպուսին*, որն ընտրվում էր «ակտիվ», այսինքն՝ որոշակի ցենզային պայմաններին համապատասխանող քաղաքացիների անուղղակի քվեարկությամբ երկու տարի ժամկետով: 1791թ. սեպտեմբերի 3-ին սահմանադրությունը վերջնականապես հավանության արժանացավ Հիմնադիր ժողովի կողմից, իսկ սեպտեմբերի 14-ին սահմանադրության վրա երդվեց թագավորը: Հոկտեմբերի 1-ին կայացավ նոր Օրենսդրական կորպուսի առաջին նիստը: Սակայն, սահմանադրական միապետության կողմնակիցների սպառնալուծներին հակառակ, դրանով հեղափոխությունը չավարտվեց: 1792թ. գարնանը Ֆրանսիան պատերազմ սկսեց առաջին հակաֆրանսիական կոալիցիայի դեմ, ինչն էլ, իր հերթին, հեղափոխական-հայրենասիրական տրամադրությունների հսկայական ալիք բարձրացրեց: 1792թ. օգոստոսի 10-ին Փարիզում տեղի ունեցավ ապստամբություն, որի արդյունքում միապետությունը փաստացիորեն տապալվեց: Միաժամանակ, որոշում կայացվեց հրավիրել *Ազգային կոնվենտ*³՝ նոր սահմանադրություն մշակելու համար: Նոր ներկայացուցչական մարմինն առաջին անգամ ընտրվեց համընդհանուր ընտրական իրավունքի հիման վրա, որը տարածվում էր 21 տարեկանից բարձր, ծառայության մեջ չգտնվող բոլոր տղամարդկանց վրա, չնայած որ ընտրությունները դեռ անուղղակի բնույթ էին կրում: Կոնվենտն իր աշխա-

² Ներկայիս գործող սահմանադրության (1958թ.) պրեամբուլան սկսվում է հետևյալ բառերով. «Ֆրանսիայի ժողովուրդը հանդիսավոր հռչակում է իր հավատարմությունը մարդու իրավունքներին և ազգային ինքնիշխանության սկզբունքներին, որպիսիք սահմանվել են 1789թ. հռչակագրում...»:

տանքը սկսեց 1792թ. սեպտեմբերի 21-ին և արդեն հաջորդ օրն իսկ լուծարեց միապետությունը և Ֆրանսիան հանրապետություն հռչակեց: Հետագա մի քանի տարիների ընթացքում Կոնվենտը ոչ միայն մնաց որպես օրենսդիր իշխանության բարձրագույն մարմինը, այլև իրականացնում էր գործադիր իշխանության բոլոր գործառույթները՝ իր կոմիտեների, և առաջին հերթին՝ Հասարակական փրկության կոմիտեի, միջոցով:

Կոնվենտը դարձավ չափազանց սուր քաղաքական պայքարի թատերաբեմ, ինչը ուղղակիորեն կապված էր այն բուռն իրադարձությունների հետ, որ տեղի էին ունենում ամբողջ Ֆրանսիայում, և առաջին հերթին՝ Փարիզում, որի բնակչությունը որոշիչ դեր խաղաց հեղափոխության բազմաթիվ առանցքային իրադարձություններում: Այսպես, փարիզեցիների ապստամբության արդյունքում 1793թ. մայիսի 31-ից մինչև հունիսի 2-ը Կոնվենտից հեռացվեցին նախկինում գերակա դերակատարում ունեցող ժիրոնդիստները, և իշխանությունն անցավ յակոբիններին, որոնց իշխանավարումը ընդունված է համարել հեղափոխության գագաթնակետը:

1793թ. հունիսի 24-ին յակոբինյան Կոնվենտը ընդունեց Ֆրանսիայի նոր՝ հանրապետական սահմանադրությունը, որով հռչակվում էին լայն ժողովրդավարական ազատություններ: Առաջին անգամ մտցվեց համընդհանուր ընտրական իրավունքը 21 տարեկանից բարձր տղամարդկանց համար: Ըստ սահմանադրության, իշխանության մարմինների համակարգում կենտրոնական տեղը հատկացվում էր խորհրդարանին՝ միապալատ Օրենսդիր կորպուսին, որի պատգամավորները պետք է ընտրվեին ուղղակի ընտրություններով մեկ տարի ժամկետով: Օրենսդիր կորպուսին իրավասություն վերապահվեց նաև ընտրել կառավարության (Գործադիր խորհրդի) 24 անդամներից բաղկացած կազմը այն թեկնածուների թվից, որոնք առաջադրվելու էին յուրաքանչյուր դեպարտամենտի ընտրիչների ժողովի կողմից: Այդ սահմանադրությունը ներկայացվեց ժողովրդի հաստատմանը և հավանության ար-

ժանացավ ձայների ճնշող մեծամասնությամբ: Սակայն, շարունակվող պատերազմի և երկրի ներսում ծայրաստիճան լարված իրադրության պայմաններում Կոնվենտը ստիպված էր հետաձգել այն գործողության մեջ դնելու գործը «մինչև հաշտություն կնքելը» և ինքը մնաց երկրի գլխավոր ղեկավար մարմինը:

Հանրապետության II տարվա թերմիդորի 9-ի³ (1794թ. հուլիսի 27-ի) հեղաշրջումից հետո, որի արդյունքում յակոբինականները հեռացվեցին իշխանությունից, «թերմիդորական» Կոնվենտը որոշում կայացրեց ընդունել Ֆրանսիայի նոր, թվով երրորդ սահմանադրությունը: Այն ընդունվեց հանրապետության III տարվա ֆրյուկտիդորի 5-ին (1795թ. օգոստոսի 22-ին): Երկրում պահպանվում էր կառավարման հանրապետական ձևը, սակայն քաղաքացիների իրավունքները, այդ թվում նաև՝ ընտրական, էապես սահմանափակվեցին: Վերականգնվեց գույքային ցենզը (այսինքն, համընդհանուր ընտրական իրավունքը չեղարկվեց), կրկին մտցվեց ընտրությունների երկաստիճան համակարգը (ընտրողների համար սահմանված ավելի բարձր ցենզով): Բարձրագույն օրենսդիր մարմինը (Օրենսդիր կորպուսը) դարձավ երկպալատ, այն կազմված էր Հինգհարյուրի խորհրդից և Ավագանուց: Օրենսդրական նախաձեռնությունը պատկանում էր Հինգհարյուրի խորհրդին, սակայն նրանց կողմից ընդունված օրենքների նախագծերը ուժի մեջ էին մտնում միայն Ավագանու հաստատումից հետո: Վերջինս նշանակում էր նաև գործադիր իշխանության բարձրագույն մարմին՝ Դիրեկտորիայի անդամներին, Հինգհարյուրի խորհրդի առաջադրված թեկնածուներից: Նման համակարգը պետք է թույլ տար խուսափել ծայրահեղություններից, որոնք նախկինում առաջանում էին ամբողջ իշխանությունը «Նորին Մեծություն Կոնվենտի» ձեռքում կենտրոնացնելու հետևանքով⁴:

III տարվա սահմանադրությունը վավերացվեց, սակայն դրա վրա հիմնված վարչակարգը, որը սովորաբար անվանում են Դիրեկտորիայի վարչակարգ, երկար չգոյատևեց: Այդպես էլ չհաջողվեց հասնել քաղաքական կայու-

³ Ֆրանսիայում 1792 թվից սկսած ներդրվեց նոր թվարկություն, իսկ 1793թ. ընդունվեց հանրապետական օրացույցը:

⁴ См. Саидов А. Х. Национальные парламенты мира: энцикл. Справ. М. Волтерс Клувер, 2005, 407-415 с.:

նության. սահմանադրությունը պարբերաբար խախտվում էր: VIII տարվա բրյունների 18-19-ին (1799թ. նոյեմբերի 9-ին) Փարիզում իրականացվեց ռազմական հեղաշրջում, որի արդյունքում իշխանությունն անցավ Ֆրանսիայի հանրապետության երեք կոնսուլներին, որոնցից մեկը հեղաշրջման գլխավոր դերակատար, գեներալ Նապոլեոն Բոնապարտն էր: Հետին թվով Հինգհարյուրի խորհրդի պատգամավորների մի մասի և Ավագանու կողմից ընդունվեցին դեկրետներ, որոնցով այդ փոփոխությունները ձևակերպվեցին իրավաբանորեն: Այդ պահից սկսած Ֆրանսիայում հաստատվեց Նապոլեոն Բոնապարտի անձնական իշխանության վարչակարգը, որին նախ սկսեցին կոչել առաջին կոնսուլ, իսկ հետո, 1804 թվականից արդեն նա ինքն իրեն հռչակեց կայսր: Նա միաժամանակ պահպանեց հեղափոխական շրջանի հիմնական ձեռքբերումները:

Հանրապետության VIII տարվա ֆրիմերի 22-ին (1799թ. դեկտեմբերի 13-ին) օրենսդրական հատուկ հանձնաժողովների կողմից հաստատվեց երկրի հերթական սահմանադրությունը, որը հետագայում արժանացավ նաև համաժողովրդական հավանության: Այն կտրուկ ընդլայնեց գործադիր իշխանության (առաջին հերթին, առաջին կոնսուլի) իրավասությունները և փաստորեն վերջինիս ենթակայության տակ դրեց օրենսդիր իշխանությունը, որը բաժանվեց չորս հաստատությունների միջև՝ *Պետական խորհրդի*, *Տրիբունալի*, *Օրենսդիր կորպուսի* և *Սենատի*, որոնք ընտրովի չէին չնայած որ Ֆրանսիայում ձևականորեն վերականգնվել էր համընդհանուր ընտրական իրավունքը: Այդ հաստատությունները պահպանվեցին նաև 1804 թվից հետո, թեկուզ և կայսրության դարաշրջանում դրանց նշանակությունը շարունակում էր նվազել:

Պատերազմները, որ Ֆրանսիան վարում էր հեղափոխության, իսկ հետո նաև կոնսուլության և կայսրության ժամանակաշրջանում, ոչ միայն պարզապես վերաձևեցին Եվրոպայի քարտեզը, այլև լրջագույն քաղաքական փոփոխություններ առաջ բերեցին բազմաթիվ եվրոպական երկրներում: Ինչ-որ տեղ դա Ֆրանսիական օկուպացիայի հետևանք էր, մեկ այլ

տեղ, ընդհակառակը՝ նախաձեռնությունը բխում էր տեղի իշխանություններից, որոնք ձգտում էին թույլ չտալ, որ իրենց տարածքներում էլ հեղափոխություն տեղի ունենա, և/կամ բնակչությանը մոբիլիզացնում էին ֆրանսիացիների դեմ պատերազմում: Առաջին տարբերակը առկա էր հիմնականում Ֆրանսիայի հարևան երկրներում, առաջին հերթին՝ Ապենինյան թերակղզում, որտեղ 1796-1799թթ. Բոնապարտի առաջին արշավանքից հետո ստեղծվեցին այսպես կոչված դուստր (ավելի ճիշտ՝ «քույր») հանրապետություններ, որոնք ընդունեցին սահմանադրություններ՝ ընդօրինակելով III թվականի ֆրանսիական սահմանադրությունը: **Իտալիայի** պատմության մեջ առաջին անգամ ստեղծվեցին ընտրովի ներկայացուցչական հաստատություններ: Օրինակ, Ցիզալպինյան հանրապետության 1797թ. սահմանադրության համաձայն իշխանությունը երկրում պատկանում էր անուղղակի քվեարկությամբ ընտրվող *Մեծ խորհրդին* և *Ավագանուն*⁵: Երկրորդ տարբերակն առկա էր **Իսպանիայում**, որտեղ ֆրանսիական ներխուժման դեմ համառ պայքարի պայմաններում 1812թ. ընդունվեց այսպես կոչված Կադիսյան սահմանադրությունը, որով նախատեսվում էր անցում դեպի դուալիստական սահմանադրական միապետություն, որը պահպանել էր իր՝ «կորտեսներ» միջնադարյան անվանումը, ընդ որում, թագավորը իրավասու չէր լուծարել այն կամ փոփոխել իրավիրման ժամանակը): Այս սահմանադրությունն իր ժամանակից առաջ անցավ և շուտով չեղարկվեց բացարձակության կարգերը վերահաստատած Ֆերդինանտ VII թագավորի կողմից:

Եվրոպական պառլամենտարիզմի պատմության մեջ Նապոլեոնական պատերազմների ավարտից (1815թ.) մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկիզբը (1914թ.) ընկած ժամանակաշրջանը առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում: Եթե այս ժամանակաշրջանի սկզբում խորհրդարաններ կային եվրոպական ընդամենը մի քանի պետություններում, ապա դրա ավարտին խորհրդարանները ամենուրեք դարձան կարևոր օղակ՝ պետական կառավարման մարմինների համակարգում և քաղաքական գործընթացի ակտիվ մասնակից:

⁵ Stju Comparative Balkan parliamentarism /Ed. By Lyubov Grigorova. Sofia, 1995, 110-118 p.:

Փաստորեն միակ երկիրը, որտեղ պառլամենտարիզմի զարգացումը ընթանում էր էվոլյուցիոն ճանապարհով, Մեծ Բրիտանիան էր, որտեղ ամբողջ XIX դարի ընթացքում մի քանի խորհրդարանական բարեփոխումներ իրականացվեցին: Առաջին բարեփոխման ընթացքում (1832թ.) վերացվեց խորհրդարանում տեղերի բաշխման միջնադարյան համակարգը և որոշ չափով իջեցվեց ընտրական ցենզը (չնայած այն, միևնույնն է, շարունակում էր մնալ շատ բարձր՝ ընտրություններին մասնակցում էր միայն ունևոր խավը): Արդյունքում, համայնքների պալատում էապես ամրապնդվեցին առևտրա-ձեռնարկատիրական շրջանակների դիրքերը, սակայն, լորդերի պալատը մնաց որպես հին հողային արիստոկրատիայի հենարան: 1867թ. անցկացվեց երկրորդ ռեֆորմը, որով էլ ավելի իջեցվեց ընտրական ցենզը, ինչի արդյունքում ընտրողների ընդհանուր քանակը մեծացավ մոտ երեք անգամ: Դրանից հետո խորհրդարանում հայտնվեցին արհմիությունները ներկայացնող առաջին աշխատավոր-պատգամավորները: Որպես երրորդ խորհրդարանական բարեփոխումը սովորաբար անվանվում են 1884-1885թթ. ընդունված օրենքները, որոնցով կանոնակարգվեց և հերթական անգամ իջեցվեց գույքային ցենզը և ներդրվեց երկրում ընտրատարածքների բաժանման նոր սկզբունք (այն հաշվով, որ յուրաքանչյուր 50-55 հազ. բնակչի կողմից ընտրվի 1 պատգամավոր): Ձայնի իրավունք ունեցող անձանց թիվը էապես աճեց, հասնելով մինչև 4,5 մլն. մարդու, սակայն դա դեռ հեռու էր համընդհանուր ընտրական իրավունք հասկացությունից:

Հարկ է առանձնացնել ևս մի քանի կարևոր փոփոխություն: Առաջին հերթին կրոնական սահմանափակումների աստիճանական վերացում էր՝ 1829թ. ընտրելու և ընտրվելու իրավունք ստացան կաթոլիկները, 1858թ. առաջին անգամ համայնքների պալատ թույլատրվեցին հրեաները, իսկ 1888-1891թթ. չեղարկվեց երդման պահանջը ոչ հավատացյալների համար: Բացի այդ, 1872թ. մտցվեց գաղտնի քվեարկության ինստիտուտը, իսկ 1889թ. օրենք ընդունվեց ընտրարշավների համար ծախսվող միջոցների վրա վերահսկողություն սահմանելու վերաբերյալ⁶:

XIX դարում տորիների և վիգերի ամորֆ քաղաքական միավորումների հենքի վրա ձևավորվում են ժամանակակից տիպի քաղաքական կուսակցությունները՝ պահպանողական և ազատական, որոնք հաջորդաբար միմյանց փոխարինում էին բարձրագույն իշխանության մարմիններում: Հենց նրանց ներկայացուցիչների կողմից էլ մշակվեցին խորհրդարանական խմբակցությունների աշխատանքի սկզբունքները՝ խորհրդարանական կարգապահություն, նրա առաջնորդի ղեկավար դերը և այլն: Մշակվեց նաև խորհրդարանական բանավեճերի մշակույթը:

Խորհրդարանական համակարգում կարևոր փոփոխություններ տեղի ունեցան Առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրեին: 1909-1910թթ. լիբերալների կառավարության և լորդերի պալատի միջև հակամարտություն բռնկվեց՝ ֆինանսների նախարար Լլոյդ Ջորջի առաջարկված «հեղափոխական բյուջեի» առիթով, որով նախատեսվում էր ռազմական ծախսերի հսկայական ավելացում և ծախսերի որոշակի ավելացում սոցիալական կարիքների համար: Թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը նախատեսում էր իրականացնել խոշոր հողային սեփականության վրա հարկեր մտցնել, որոնց թվում քիչ չէին լորդերի պալատի անդամ արիստոկրատները, որոնք էլ հանդես եկան այդ բյուջեի դեմ: Այդժամ կառավարությունը նպատակադրեց սահմանափակել վերին պալատի իշխանությունը: Լլոյդ Ջորջը մեծաքանակ պայծառ ելույթներ ունեցավ, որոնցում այն «ջենտլմեններին, ովքեր իրենք չեն վաստակում իրենց հարստությունը» (խոսքը լորդերի մասին էր) նա հակադրում էր մնացած ողջ ժողովրդին, որը մշտապես աշխատում է (այդ թվում՝ աշխատավորներին և գործարարներին): Արդյունքում՝ բյուջեն մերժեց լորդերի պալատը, որից հետո 1911թ. ընդունվեց նոր ակտ խորհրդարանի մասին, որով էապես կրճատվեցին վերջինիս իրավասությունները, հատկապես բյուջեի ոլորտում: Այժմ համայնքների պալատի ընդունած, սակայն լորդերի պալատի կողմից հավանության չարժանացած ֆինանսական բիլլերը մեկ ամսվա ընթացքում պետք է ուղարկվեին անմիջապես միապետին՝ հաստատման: Թագա-

⁶ Տե՛ս Garrigues J. Histoire du Parlement du 1789 a nos jours. Paris: Armand Colin, 2007, 305-312 p.:

վորի հաստատմանն էին ուղարկվում նաև ֆինանսական հարցերի հետ կապ չունեցող այն բիլլեր, որոնք որոշակի ժամանակահատվածում երեք անգամ ընդունվել էին համայնքների պալատի կողմից, սակայն, երեք անգամն էլ մերժվել լորդերի պալատի կողմից: Արդյունքում լորդերի պալատի զսպիչ գործառույթը զգալիորեն թուլացավ, կրճատվեց նաև նրա դերը կուսակցաքաղաքական պայքարում:

Ֆրանսիայում պառլամենտարիզմի զարգացումը սերտորեն կապված էր հեղափոխական ցնցումների հետ, որոնք դեռ շարունակում էին այս երկրում XIX դարի ընթացքում: Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության եզրափակիչ փուլը դարձած Նապոլեոնական պատերազմների ավարտից հետո երկրում վերականգնվեց միապետությունը: Սակայն Բուրբոնների միապետության վերահաստատումը, իհարկե, այլևս չէր կարող նշանակել լիակատար վերադարձ դեպի նախահեղափոխական կարգեր: Մասնավորապես, 1814թ. հունիսի 4-ին Լյուդովիկոս XVIII-ը իր հպատակներին նվիրեց Սահմանադրական խարտիան, որով Ֆրանսիայում ներդրվում էին սահմանադրամիապետական կառուցվածքի որոշ տարրեր: Այսպես, օրենսդիր իշխանությունը բաժանվեց թագավորի և երկու պալատների միջև՝ *Պերերի պալատի* և *Պատգամավորների պալատի* (այսինքն, ըստ էության, *երկպալատ խորհրդարանի*, չնայած այդ արտահայտությունն ինքը խարտիայում չէր օգտագործվում): Պերերի (վերին) պալատը նշանակվում էր թագավորի կողմից, (ընդ որում, պերությունը կարող էր լինել ցմահ կամ ժառանգական, իսկ Պատգամավորների պալատն ընտրում էր ժողովուրդը: Ձայնի իրավունք ունեին առնվազն 300 ֆրանկ ուղղակի հարկեր վճարած, 30 տարեկանից բարձր տղամարդիկ, իսկ պատգամավոր կարող էին ընտրվել առնվազն 1000 ֆրանկ ուղղակի հարկեր վճարած, 40-ից բարձր տղամարդիկ: Նման գների պատճառով քաղաքական կյանքում մասնակցելու հնարավորություն էին ստանում խիստ սահմանափակ թվով առավել ունևոր քաղաքացիները, հիմնականում հողատեր ազնվականները: Միաժամանակ, հենց Ռեստավրացիայի դարաշրջանում Ֆրանսիայում սկսեցին ձևավորվել պառլամենտարիզմի ավանդույթները՝ դրա ժամանակակից ընկալմամբ: Պատգամավոր-

ների պալատը, որում գերակշռում էր չափավոր ազատական ընդդիմությունը, որը ձգտում էր պահպանել և ամրապնդել իր դիրքերը պետական իշխանության համակարգում:

1830թ. հուլիսին Ֆրանսիայում տեղի ունեցավ թվով երկրորդ հեղափոխությունը, որի համար անմիջական առիթ ծառայեց Սահմանադրական խարտիայի հիմնական դրույթները խախտելու, օրինական ձևով ընտրված Պատգամավորների պալատը լուծարելու Կառլոս X թագավորի փորձը: Արդյունքում նա ստիպված եղավ հրաժարվել գահից, որը Պատգամավորների պալատի առաջարկությամբ անցավ Բուրբոնների դինաստիայի կրտսեր ճյուղի ներկայացուցիչ հերցոգ Լուի-Ֆիլիպ Օռլեանցուն: Պալատը վերանայեց Սահմանադրական խարտիայի մի շարք դրույթներ, և նոր խարտիայի վրա էլ 1830թ. օգոստոսի 9-ին երգվեց թագավորը:

Հուլիսյան հեղափոխության հետևանքը եղավ լիարժեք սահմանադրամիապետական վարչակարգի հաստատումը և պառլամենտարիզմի ամրապնդումը Ֆրանսիայում: Օրենսդիր իշխանությունը պատկանում էր թագավորին և երկու պալատներին, ընդ որում, վերջիններս օժտված էին օրենսդրական նախաձեռնության իրավունքով: Անգլիայի օրինակով ստորին պալատին իրավունք էր վերապահված ընդունել հարկերի վերաբերյալ օրենքներ: Գուքային և տարիքային ցենզերը որոշ չափով նվազեցվեցին, ինչի արդյունքում ընտրություններին մասնակցելու հնարավորություն բարձրագույն խավի հետ միասին ստացավ նաև միջին խավի մի մասը: Պատգամավորների պալատի ընտրություններն անցնում էին սուր մրցակցային պայքարում: Սակայն խորհրդարանական մեծամասնության հիման վրա կառավարության ձևավորումը Հուլիսյան միապետության օրոք այդպես էլ սովորույթ չդարձավ, չնայած որ գործադիր իշխանությունը ձևավորելիս հաշվի էր առնվում ուժերի հարաբերակցությունը Պատգամավորների պալատում և այնտեղ տիրող տրամադրությունները:

1840-ականների կեսերից Հուլիսյան միապետության վարչակարգը հայտնվեց ճգնաժամային փուլում, որն էլ իր հերթին հանգեցրեց նոր հեղափոխության: Այն սկսվեց 1848թ. փետրվարին, երբ տապալվեց միապետությունը և հո-

չակվեց հանրապետություն: Իշխանությունն իր ձեռքը վերցրած ժամանակավոր կառավարությունը արագ կարգով մի քանի արմատական բարեփոխումներ անցկացրեց՝ մարտի 4-ին Ֆրանսիայում մտցվեց համընդհանուր ընտրական իրավունք 21-ից բարձր տարիքի տղամարդկանց համար: Այդ ժամանակների եվրոպական երկրների համար դա աննախադեպ երևույթ էր: Ապրիլի 23-ին անցկացվեցին *Հիմնադիր ժողովի* ընտրություններ, որն իր առաջին իսկ աշխատանքային օրը ամրագրեց կառավարման հանրապետական ձևը:

Ոչ Հիմնադիր ժողովին, ոչ էլ նրա կողմից նշանակված Գործադիր հանձնաժողովին չհաջողվեց վերացնել ծայրագույն սոցիալական լարվածությունը, ինչն ի վերջո, հանգեցրեց Փարիզի հունիսյան ապստամբությանը: Այն ճնշելուց հետո 1848թ. աշնանը Հիմնադիր ժողովը ընդունեց երկրի նոր սահմանադրությունը, որում մի կողմից շարունակվում էին դեռ Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության դարաշրջանից եկող ֆրանսիական սահմանադրական ավանդույթները, մյուս կողմից՝ օգտագործված էր ամերիկյան կոնստիտուցիոնալիզմի փորձը (որն այդ ժամանակաշրջանում համարվում էր առավել հաջողվածը):

1848թ. սահմանադրության մեջ հստակ ամրագրված էր իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը: Օրենսդիր իշխանությունը պատկանում էր միապալատ խորհրդարանին՝ Օրենսդիր ժողովին, որի կազմում ընդգրկ-

ված 750 պատգամավորներն ընտրվում էին երեք տարի ժամկետով, համընդհանուր ընտրական իրավունքի հիման վրա, որը տարածվում էր 21-ից բարձր տարիքի տղամարդկանց վրա: Պատգամավոր կարող էր ընտրվել 25 տարին լրացած ցանկացած քաղաքացի: Գործադիր իշխանությունը փոխանցվում էր նախագահին, որի իրավունքներն ու իրավասությունները շատ բանով նման էին ԱՄՆ նախագահի իրավունքներին⁷: Ըստ որում, Ֆրանսիայում նախագահը ընտրվում էր ուղղակիորեն: Ֆրանսիայի պատմության մեջ առաջին նախագահական ընտրությունները տեղի ունեցան 1848թ. դեկտեմբերի 10-ին: Շատերի համար անսպասելի համոզիչ հաղթանակ տարավ արքայազն Լուի-Նապոլեոն Բոնապարտը (Նապոլեոն կայսեր զարմիկը): Օրենսդիր ժողովի առաջին ընտրություններում (1849թ. մայիսի 13) առաջատարը այսպես կոչված Կարգուկանոնի կուսակցությունն էր՝ տարբեր ուղղվածության միապետականների պահպանողական խմբավորումը:

Երկրորդ հանրապետությունը Ֆրանսիայում երկար կյանք չունեցավ: Լուի-Նապոլեոն Բոնապարտը բացահայտորեն ձգտում էր դիկտատուրա հաստատել և խորհրդարանը չկարողացավ նրան դիմակայել՝ 1851թ. դեկտեմբերի 2-ին նախագահը լուծարեց Օրենսդիր ժողովը և ժողովրդին ուղղված իր Ուղերձում հայտարարեց քաղաքական համակարգի բարեփոխումների մասին: 1852թ.

⁷ Տե՛ս Carstairs A. A Short History of Electoral Systems in Western Europe. London: Routledge, 2013, 118-131 p.:

отбывающих наказание. Проводятся параллели между целями наказания в АССР и в действующем уголовном кодексе.

Ключевые слова: избирательное право, ограничение, лишение свободы, наказание, цель

LILIT SUKIASYAN

European University, Law department, PhD student

DISENFRANCHISEMENT IN THE CONTEXT OF LEGAL LIABILITY

The article addresses the purposes of punishment as one of the forms of legal responsibility in an attempt to place the disenfranchisement of persons convicted of grave and particularly grave crimes serving their sentences. Parallels are drawn between the purposes of punishment in the ASSR and the current criminal code.

Keywords: disenfranchisement, suffrage, restriction, imprisonment, punishment, purpose.

* * *

ՄԱՐՏԻՆ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Եվրասիա միջազգային համալսարանի
իրավագիտության ամբիոնի դասախոս,
նույն ամբիոնի հայցորդ

ՊԱՌԼԱՄԵՆՏԱՐԻՉՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՓՈՐՁԸ

Հոդվածը նվիրված է եվրոպական երկրներում պառլամենտարիզմի ծագման և զարգացման պատմությանը: Լուսաբանվել են պառլամենտարիզմի էությունն ու հասկացությունը, դրա ձևերը Մեծ Բրիտանիայում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Իտալիայում, Իսպանիայում, Պորտուգալիայում և այլն:

Եվրոպական պետությունների պատմական փորձի ուսումնասիրությունն անհրաժեշտություն է՝ պառլամենտարիզմի էությունը հասկանալու համար: Սույն հոդվածը վերաբերում է 18-19-րդ դարերում Անգլիայում, ԱՄՆ-ում և Ֆրանսիայում պառլամենտարիզմի էվոլյուցիոն զարգացմանը և բովանդակում է կարևոր տեղեկատվություն՝ պառլամենտարիզմի հիմնական տարրերի զարգացման վերաբերյալ:

Բանալի բառեր. Պառլամենտարիզմ, խորհրդարանական, դասական-ներկայացուցչություն, միապետություն, վարչակարգ:

МАРТИН МАНУКЯН

Преподаватель юридического факультета
Международного университета Евразия,
заявитель той же кафедры

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В ИСТОРИИ: ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ:

Изучение исторического опыта европейских стран необходимо для понимания сути парламентаризма. Эта статья относится к эволюционному развитию парламентаризма в Англии, США и Франции в 18-9 веках и содержит важную информацию, касающуюся развития основных элементов парламентаризма.

Ключевые слова: Парламентаризм, парламентский, классический, монархия, режим

MARTIN MANUKYAN

Lecturer in the Law Department of Eurasia International University,
applicant of the same chair

PARLIAMENTARYISM IN THE HISTORY: EUROPEAN EXPERIENCE

Studying of the historical experience of European countries is essential for understanding the essence of parliamentarism. This article refers to the evolutionary development of parliamentarism in England, USA and France in the 18-19th centuries and includes important information concerning the development of the main elements of parliamentarism.

Keywords: Parliamentaryism, parliamentary, classical, monarchy, regime